

Handicap

Uddannelses- og Erhvervsvejledning

Guide til uddannelses- og erhvervsvejledning af personer med handicap

Udgivet af:
AF Handicapservice &
Vejledningsfagligt Udvalg i Storkøbenhavn
December 2004

Handicap ingen hindring

Kolofon

Udgiver:

Vejledningsfagligt Udvalg i Storkøbenhavn i samarbejde med AF Handicapservice.

Hæftet er finansieret af Arbejdsmarkedsrådet i Storkøbenhavn og Arbejdsmarkedsstyrelsen.

Ansvarshavende institution:

AF-Storkøbenhavn

Redaktion:

Anna Grethe Kirk Jensen (AF-Storkøbenhavn)

Gert Høy Larsen (AF-Storkøbenhavn)

Anne-Marie Hansen (AF-Storkøbenhavn)

Kasper Egeberg (Center for Ligebehandling af Handicappede)

Lene Maj Pedersen (Center for Ligebehandling af Handicappede)

Ane Esbensen (Center for Ligebehandling af Handicappede)

Tekst og layout:

Center for Ligebehandling af Handicappede, www.clh.dk

Hæftet kan hentes på: www.vfu-kobenhavn.dk
www.ams.dk/publikationer

Gengivelse af hæftet eller dele af det er tilladt med tydelig kildeangivelse.

Forsidefoto: Steen Vedel Fotografi

December 2004

Oplag: 16.000

ISBN 87-91223-56-3

Tryk: Scanprint A/S

Indhold

Forord	5
Uddannelses- og erhvervsvejledning af personer med handicap	6
Hvad vil det sige at have et handicap?	7
Kompensation og hjælpemidler	8
Revalidering	9
Særlige SU-regler for handicappede	9
Uddannelse og handicap	10
Grundskole	11
Ungdomsuddannelser	12
Videregående uddannelser	13
Uddannelse for voksne	14
Andre uddannelser – særlige forhold	16
Uddannelse i udlandet	16

Arbejdsmarked og handicap	18
Isbryderordningen for handicappede	19
Personlig assistance	19
Mentorordning	20
Fortrinsadgang	21
Hjælpemidler og ændringer af arbejdspladsen	21
Fleksjob	21
Job med løntilskud til førtidspensionister	22
Beskyttet beskæftigelse	22
Frivilligt arbejde	23
Job i udlandet	23
Eksempler	24
Cecilie von Hielmcrone – psykolog og ordblind	25
Daniel Myglegaard – ung med DAMP	26
Dennis Toft Sørensen – jurist og døv	27
Nyttige links	29

Forord

En god og grundig vejledning hjælper med til, at man kan træffe de rigtige valg. Det gælder uanset, om vejledningen skal bruges til at vælge uddannelse efter folkeskolen eller til at få overblik over, hvilke hjælpemidler man kan få til arbejdspladsen. For at kunne give en brugbar og kompetent vejledning er det en forudsætning, at man som vejleder har kendskab til personen, som skal vejledes, samt til det område der skal vejledes om.

Vejledningsreformen har som et af sine formål, at vejledningen skal målrettes personer, der har et særligt behov for vejledning fx på grund af en funktionsnedsættelse. Formålet med hæftet er at give et overblik over, hvordan man som vejleder hjælper folk, der har et handicap. Hæftet er ikke et komplet opslagsværk, der beskriver samtlige muligheder, regler og undtagelser, men derimod en indgang til at søge mere viden om det at vejlede en person med handicap. Det er derfor altid vigtigt at gå ind i den konkrete situation og undersøge, hvilke forhold der har betydning for den enkelte person og dennes ønsker til uddannelse og job.

Hæftet er opdelt i tre hovedafsnit. Første afsnit giver en generel introduktion til vejledning af personer med handicap, handicapbegrebet og til principperne omkring kompensation og hjælpemidler. Andet og tredje afsnit handler henholdsvis om uddannelse og arbejdsmarked. I begge afsnit er der lagt vægt på at give et overblik over, hvilke kompensationsordninger der findes.

Afslutningsvis er der tre eksempler på personer med forskellige handicap og deres oplevelser med at være under uddannelse og komme ud på arbejdsmarkedet.

Hæftet er blevet til på initiativ af Vejledningsfagligt Udvalg i Storkøbenhavn.

Uddannelses- og erhvervsvejledning af personer med handicap

Det kan være udfordrende at vejlede en person med handicap, og som vejleder er det naturligt at være lidt usikker omkring den anderledeshed, der er forbundet med handicap. Her er det vigtigt at slå fast, at personer med handicap er mennesker som alle andre med de samme behov og ønsker til uddannelse og arbejde.

Det er vigtigt først og fremmest at fokusere på, hvad det er for muligheder og ønsker, som den pågældende person har – akkurat på samme måde, som hvis det er en person uden funktionsnedsættelse, der skal vejledes. Dernæst skal man selvfølgelig se på, hvilken betydning personens funktionsnedsættelse har i forhold til uddannelse og arbejde. Det er først og fremmest personen selv, der ved, hvilken praktisk betydning funktionsnedsættelsen har i hverdagen. Herudover kan vejlederen hente specialviden hos personer, videnscentre eller brugerorganisationer, der ved noget om de enkelte funktionsnedsættelser. Denne specialviden er essentiel for at kunne give en god vejledning, der ikke udelukker muligheder på forhånd, men heller ikke gør situationen for „rosenrød“.

Vejledningen skal på dette område forholde sig til virkeligheden, og det er vigtigt at orientere om de problemer, som man ikke umiddelbart kan kompensere for. For blinde kan det eksempelvis være ekstra anstrengende at gennemføre uddannelsesforløb, hvor der er meget gruppearbejde eller andre situationer, hvor der er brug for hurtigt at udveksle tekster og anden skriftlig information. Dermed ikke sagt, at blinde ikke kan gennemføre sådanne uddannelsesforløb, blot kan det være vigtigt at forberede personen på, at det kan kræve noget ekstra at gennemføre uddannelsen. På samme måde må vejledningen forholde sig til virkeligheden, når der skal vejledes omkring forholdene på arbejdsmarkedet.

På De Samvirkende Invalideorganisationers hjemmeside (www.handicap.dk) findes en handicaphåndbog, der viser vej til institutioner og brugerorganisationer, som ved noget særligt om de enkelte funktionsnedsættelser. I håndbogen er der også henvisninger til en lang række videnscentre på handicapområdet.

Center for Ligebehandling af Handicappede har desuden udgivet en pjece med gode råd om det at kommunikere med en person, der har et handicap. Pjecen hedder „Det gode møde“ og kan fås på www.clh.dk.

Hvad vil det sige at have et handicap?

Personer, som vi i daglig tale kalder handicappede, er personer med en nedsat funktionsevne. Den nedsatte funktionsevne kan være tydelig for omverdenen, som fx personer der er blinde eller bruger kørestol. Andre gange er den nedsatte funktionsevne mere eller mindre skjult, fx ved ordblindhed eller psykiske lidelser.

vejledning af personer med handicap

En nedsat funktionsevne bliver til et handicap i det øjeblik, personen støder på barrierer, som gør det vanskeligt at deltage på lige fod med ikke-handicappede. Denne forståelse af handicap kaldes for det miljørelaterede handicapbegreb:

Funktionsnedsættelse + Barriere = Handicap

Det er altså vigtigt at forsøge at kompensere den nedsatte funktionsevne, så der ikke opstår en barriere eller i det mindste at minimere barrieren. Barrierer i forbindelse med at tage en uddannelse eller komme ind på arbejdsmarkedet kan for kørestolsbrugere være dårlig fysisk tilgængelighed på uddannelsesinstitutionen eller arbejdspladsen. En person med DAMP kan opleve det at skulle strukturere sin arbejdsdag som en barriere, hvis personen ikke får hjælp til dette. Barrierer kan også være holdninger, reaktioner eller forestillinger i forhold til at have handicappede som medstuderende, ansatte og kolleger.

Kompensation og hjælpemidler

Kompensation er et værktøj til at mindske betydningen af en funktionsnedsættelse – til at forhindre eller minimere barrierer i forhold til uddannelse og job. Med den rette kompensation kan handicappede stort set deltage i uddannelse og arbejdsliv på samme vilkår som ikke-handicappede.

Kompensation kan fx være, at blinde får undervisningsmaterialer på lydbånd eller diskette. I arbejdsmæssig sammenhæng kan kompensation for fx en blind jurist bestå i personlig assistance, der hjælper med at søge efter lovgivningsmateriale, som ikke umiddelbart er tilgængeligt for blinde. Døve har især problemer med at modtage mundtlig undervisning eller mundtlig arbejdsinstruktion, men det kan løses ved hjælp af tegnsprogstolkning. Udviklingshæmmede kan have brug for forlængede uddannelsesforløb og for at få informationer formidlet på anden måde end de øvrige studerende. Kompensation i forhold til at udføre et arbejde kan for udviklingshæmmede bestå i en særlig arbejdsintroduktion eller en fast støtteperson. Kompensation til ordblinde kan fx være et særligt computerprogram til oplæsning af tekst fra computeren, et staveprogram til tekstbehandlingsprogrammet og/eller sekretærhjælp.

Det er vigtigt, at kompensationen er til stede fra den første dag den studerende begynder på uddannelsen. Tilsvarende skal man huske, at kompensation skal medtænkes, når en person bliver ansat på en arbejdsplads.

Hvad kan der ydes af kompensation, og hvem er ansvarlig for at tildele den? Lidt firkantet kan man sige, at man kan få den samme kompensation uanset, om man er under uddannelse eller ansat på en arbejdsplads. Er man døv, kan man således få tolkebistand under uddannelsen og senere i forbindelse med arbejde – det er blot forskellige kasser, der betaler for kompensationen.

I Danmark er der sektoransvar, hvilket vil sige, at den sektor, som leverer en ydelse, skal levere den til alle – det vil sige både til personer med og uden funktionsnedsættelser. Det betyder, at uddannelsesinstitutionerne skal sørge for, at deres uddannelser er tilgængelige for alle. På arbejdsmarkedet er det arbejdsformidlingen eller kommunen, der yder kompensationen.

De følgende kapitler giver et overblik over, hvem der efter loven har ansvaret for at yde kompensation til handicappede, samt hvor man skal henvende sig for at søge om kompensation. Det er et stort område, og det er meget individuelt, hvad der skal til for at kompensere den enkelte persons funktionsnedsættelse. Bagerst i hæftet er der en adresseliste med henvisninger til instanser, som kan rådgive om praktiske forhold omkring kompensation og hjælpemidler.

Der er også god hjælp at hente på undervisningsportalen EMU. Portalen handler om handicap og uddannelse – lige fra folkeskolen og op til voksenundervisning. Se på www.tilgaengelighed.emu.dk.

Revalidering

For nogle personer med handicap er revalidering en særlig mulighed, man som vejleder skal være opmærksom på. Kort fortalt er revalidering en økonomisk støtte, der bidrager til, at en person med nedsat funktionsevne og begrænsninger i arbejdsevnen kan fastholdes eller komme ind på arbejdsmarkedet. Revalidering kan bl.a. bruges til virksomhedspraktik og ansættelse med løntilskud samt til vejledning og opkvalificering, herunder uddannelse. Revalidering kan også bruges til at dække udgifter til bøger, kurser, personlig assistance og transport. Det er de enkelte kommuner, der bevilger revalideringen.

Det er dog vigtig at være opmærksom på, at i de situationer, hvor uddannelsesinstitutionen er forpligtet til at yde kompensation, kan der ikke samtidig ydes kompensation gennem revalidering. Det betyder, at der kan være situationer, hvor den økonomiske hjælp er delt mellem kommunen og uddannelsesinstitutionen. Det kan fx ske ved, at kommunen giver revalideringsydelse som hjælp til forsørgelse, mens uddannelsesinstitutionen betaler for hjælpemidler, fx sekretærbistand. Man kan få flere oplysninger om revalidering ved at kontakte kommunen.

Særlige SU-regler for handicappede

Fra 1. august 2004 er der kommet nye SU-regler for handicappede studerende. Reglerne fungerer som en kompensation for manglende arbejdsevne. Personer, som på grund af en fysisk eller psykisk funktionsnedsættelse ikke kan have erhvervsarbejde under studiet, har mulighed for at få et ekstra tillæg ud over den almindelige SU og studielån. Det er SU-styrelsen, der administrerer reglerne. Læs mere på www.su.dk.

Uddannelse & Handicap

Forskellige uddannelser har ofte egne regler om kompensation til studerende med funktionsnedsættelser. I det følgende giver vi en introduktion til reglerne om kompensation på de forskellige uddannelsesområder.

Der er en række forskellige forhold på de enkelte uddannelser, som kan have betydning for, om en person med funktionsnedsættelse kan blive optaget og gennemføre uddannelsen. Ud over at leve op til de gængse faglige krav, som er en betingelse for at blive optaget, kan der i sjældne tilfælde være særlige krav under uddannelsen, som er umulige at opfylde med visse funktionsnedsættelser. Det kan fx være krav om kørekort, hvilket udelukker blinde og stærkt svagsynede. Som vejleder er det vigtigt at være opmærksom på, om uddannelsen har sådan nogle krav, og om de eventuelt kan opfyldes på en alternativ måde.

I de fleste tilfælde vil man dog kunne optages på uddannelsen på samme betingelser som ikke-handicappede. Det afgørende bliver derfor, om de elementer, der indgår i uddannelsen, er tilgængelige for personer med funktionsnedsættelser. Kan man få den nødvendige støtte i form af hjælpemidler, sekretærbi-stand mv.? Er lokalerne tilgængelige med teleslynge, ledelinjer, niveaufri adgang og egnede toiletforhold? Er undervisningen tilgængelig på en måde, som tilgodeser særlige behov hos fx døve eller personer med særlige indlæringsvanskeligheder, og kan man få dispensationer til eksamen, så det bliver det faglige indhold, der testes ved prøven, og ikke personens grad af funktionsnedsættelse?

Hvis der er flere uddannelsesformer eller uddannelsesinstitutioner at vælge imellem, er det vigtigt at finde den løsning, som bedst tilgodeser personens ønsker både med hensyn til uddannelsens faglige indhold og med hensyn til uddannelsens handicaptilgængelighed for den enkelte.

Grundskole

- Folkeskole
- Private grundskoler og friskoler
- Efterskoler og frie kostskoler.

Folkeskoleloven sikrer alle børn og unge ret til undervisning i ni år. Elever, som har brug for noget særligt på grund af en funktionsnedsættelse, kan få hjælpemidler og anden specialpædagogisk støtte. Folkeskolens mål for undervisningen gælder som udgangspunkt for alle elever. Det samme gælder kravene om uddannelses- og erhvervsvejledning, blot er der pligt til at give en særligt tilrettelagt vejledning, hvis det er nødvendigt på grund af særlige behov hos eleven. Skolen skal sørge for at inddrage de nødvendige fagpersoner, herunder den kommunale pædagogiske og psykologiske rådgivning i udarbejdelsen af en individuel uddannelsesplan for eleven. Uddannelsesplanen, som er obligato-

uddannelse & handicap

---

risk for alle unge, der forlader grundskolen, skal indeholde oplysninger om eventuelt behov for hjælpemidler og anden specialpædagogisk støtte.

Undervisningen kan foregå i private skoleformer, hvor skolerne kan søge Undervisningsministeriet om tilskud til udgifter, der er forbundet med specialundervisning og anden kompensation til elever med handicap.

- På www.tilgaengelighed.emu.dk → *Grundskolen* kan man læse mere om tilgængelighed, hjælpemidler og pædagogik i grundskolen
- På www.tilgaengelighed.emu.dk → *Erhvervs- og AMU-uddannelser* → *Brobygning i Grundskolen* kan man læse om, hvordan grundskolen forbereder eleven på det videre uddannelses- og jobforløb
- På www.uvm.dk → *Grundskolen* → *Børn og unge med særlige behov* kan man læse mere om specialundervisning på frie grundskoler og frie kostskoler.

Ungdomsuddannelser

- Erhvervsuddannelser
- Social- og sundhedsuddannelser
- Alment gymnasium (STX), HF, HTX og HHX
- Produktionskoler

Stort set alle ungdomsuddannelser giver mulighed for kompensation til elever med funktionsnedsættelser.

På alle erhvervsuddannelser er der pligt til at yde den nødvendige kompensation. Der er på landsplan ansat to konsulenter med den opgave at bevilge støtte til elever med særlige behov på erhvervsuddannelserne. Kontakt til konsulenterne kan findes i linkoversigten under *SPS støtte i erhvervsskoler*.

Social- og sundhedsuddannelser, fx social- og sundhedshjælper, social- og sundhedsassistent eller pædagogisk grunduddannelse giver eleven ret til kompensation for en funktionsnedsættelse i forbindelse med uddannelsen. Studievejlederen på uddannelsen kan hjælpe med at få den nødvendige kompensation.

Alle de gymnasiale uddannelser giver mulighed for kompensation til elever med funktionsnedsættelser. Det omfatter også elever med svære læsevanskeligheder i form af ordblindhed. Studievejlederen kan være behjælpelig med at få bevilget støtten.

Produktionsskoleundervisning er ikke en ungdomsuddannelse på samme måde som de øvrige uddannelser, der er beskrevet her. Det er en skoleform, der kan bruges som overgang mellem folkeskolen og en ungdomsuddannelse, fx en erhvervsuddannelse. Lovgivningen giver mulighed for, at produktionsskolerne kan stille kompensation til rådighed for eleven, men det skal aftales i det konkrete tilfælde.

- På www.tilgaengelighed.emu.dk → *Erhvervs- og AMU-uddannelser* → *SPS støtte i erhvervsskoler* kan man læse mere om specialpædagogisk støtte til erhvervsskoleelever med handicap
- På www.uvm.dk → *Love og regler* → *Grundlæggende social- og sundhedsuddannelser* kan man læse mere om kompensationsregler for social- og sundhedsuddannelserne
- På www.tilgaengelighed.emu.dk → *Gymnasiale uddannelser* kan man læse mere om, hvordan man gennemfører en gymnasial uddannelse, når man har en funktionsnedsættelse
- På www.uvm.dk → *Love og regler* → *Produktionsskoler* kan man læse mere om kompensationsregler for produktionsskolerne.

Videregående uddannelser

- Korte, mellemlange og lange videregående uddannelser.

Videregående uddannelser, der giver ret til SU, indeholder også mulighed for kompensation i form af specialpædagogisk støtte til studerende, der har en funktionsnedsættelse. SU-styrelsen bevilger støtten, og ansøgningen skal indsendes via uddannelsens studievejleder.

Det er vigtigt at sørge for, at kompensationen er til stede allerede fra den første dag, hvor den studerende begynder på uddannelsen. Der kan først søges om kompensation, når den studerende er optaget på uddannelsesinstitutionen. Derfor er det en god ide at råde den uddannelsessøgende, som har et handicap, til at søge optagelse med forhåndstilsagn, så der bliver lidt mere tid til at få kompensationen på plads.

Der findes derudover mulighed for, at den enkelte uddannelsesinstitution i konkrete tilfælde kan dispensere fra optagelseskravene på en uddannelse. Praksis kan være meget forskellig fra uddannelsesinstitution til uddannelsesinstitution, og derfor er det ikke muligt at sige noget generelt om muligheden for at få dispensation. Dispensation er dog en nyttig mulighed, fx hvis den uddannel-

uddannelse & handicap

---

sessøgende har en funktionsnedsættelse, som gør det vanskeligt at leve op til optagelseskravene. Ansøgning om dispensation skal sammen med relevant dokumentation sendes til den enkelte uddannelsesinstitution.

- På www.tilgaengelighed.emu.dk → *Videregående uddannelser* kan man hente viden og inspiration til at integrere handicappede studerende på videregående uddannelser
- På www.tilgaengelighed.emu.dk → *Videregående uddannelser* → *Undervisning* kan studerende og undervisere få vejledning i, hvordan undervisningen af forskellige handicapgrupper planlægges og udføres bedst muligt
- På www.su.dk → *SPS* kan man læse om kravene og mulighederne for at få specialpædagogisk støtte. Blandt andet henviser siden til en liste over konkrete støttemuligheder for otte forskellige handicapgrupper.

Uddannelse for voksne

Almen uddannelse

- Almen voksenuddannelse (AVU) og HF på voksenuddannelsescentre
- Forberedende voksenundervisning (FVU)
- Specialundervisning for voksne.

Almen uddannelse sigter på at forbedre de almene kompetencer hos voksne. Der er kun i få tilfælde mulighed for kompensation som en del af undervisningen. Men hvis undervisningen har et specifikt erhvervsmæssigt mål, har kommunen mulighed for at give kompensation efter reglerne om støtte til revalidering.

I den almene voksenuddannelse (AVU) har man ikke en lovsikret ret til nødvendig kompensation leveret fra uddannelsen. Modsat gælder for elever på HF, herunder HF enkeltfag, hvor der er ret til nødvendig kompensation.

Forberedende voksenundervisning (FVU) indeholder mulighed for at oprette særlige hold for voksne, der er ordblinde. Men andre specifikke kompensationsbehov er der ikke pligt til at imødekomme som en del af undervisningen. Den form for støtte skal søges efter anden lovgivning. Kontakt kommunen eller AF.

Specialundervisning for voksne er nærmest en kompensationsform i sig selv. Undervisningen går ud på at lære personen at kompensere for sit handicap. Det kan handle om alt lige fra introduktion til hjælpemidler og praktiske arbejdsgange, som gør hverdagen lettere, og over til egentlige studieteknikker, der hjælper en person med ordblindhed til at kunne gennemføre en uddannelse.

- På www.tilgaengelighed.emu.dk → *Voksenuddannelser* kan man læse mere om voksenundervisning
- På www.tilgaengelighed.emu.dk → *Specialundervisning for voksne* kan man læse mere om specialundervisning for voksne.

Efter- og videreuddannelse

- Arbejdsmarkedsuddannelser (AMU)
- Grunduddannelse for voksne (GVU)
- Videregående voksenuddannelser (VVU)
- Diplom- og masteruddannelser
- Uddannelse i privat regi.

Kompensationsmulighederne til handicappede under efter- og videreuddannelse afhænger af, hvilken form for efter- og videreuddannelse man tager. Derfor er det særligt vigtigt at undersøge, hvilke muligheder der er inden for den enkelte efter- og videreuddannelse, før der tages endelig beslutning om valg af uddannelse.

På arbejdsmarkedsuddannelserne findes en pulje til hjælpemidler og anden form for kompensation til kursister med særlige behov. Amternes centrale hjælpemiddelinstitut administrerer puljen, og der findes information om puljen i nedenstående link.

Grunduddannelse for voksne og videreuddannelse for voksne indeholder adgang til kompensation i det omfang uddannelsen sammensættes af forløb fra andre uddannelser, hvor der er adgang til kompensation, såsom erhvervsuddannelser eller AMU.

Videregående voksenuddannelser og diplom- og masteruddannelser giver ikke mulighed for kompensation til personer med funktionsnedsættelse. Det betyder fx, at et seminarium, der udbyder meritlæreruddannelsen, ikke er forpligtet til at give studerende kompensation på grund af et handicap. På meritlæreruddannelsen må kompensation eventuelt bevilges fra andre steder, fx fra kommunen eller arbejdsformidlingen. Hvis den studerende derimod går på den almindelige læreruddannelse, har vedkommende ret til specialpædagogisk bi-

uddannelse & handicap

---

stand efter de regler, der gælder for SU-berettigende videregående uddannelser.

Når der er brug for kompensation til at gennemføre en efter- og videreuddannelse, vil det altid være en god ide at henvende sig til vejlederen for den „almindelige“ udgave af uddannelsen, hvis der findes en sådan.

Arbejdsformidlingen har i nogle tilfælde mulighed for at bevilge personlig assistance til efter- og videreuddannelse. Læs mere om dette i afsnittet Personlig assistance på side 19.

- På www.tilgaengelighed.emu.dk → *Voksenuddannelser* kan man læse mere om efteruddannelse.

Andre uddannelser – særlige forhold

Der kan være uddannelser og uddannelsesforløb, der ikke giver samme muligheder for kompensation, som de uddannelser der er gennemgået i dette kapitel. I forhold til at få den nødvendige kompensation til disse uddannelser kan kommunal revalideringshjælp være en mulighed.

Uddannelse i udlandet

På mange uddannelser er der mulighed for at lade udlandsophold indgå som en del af uddannelsen.

Uddannelsessøgende, der har et handicap, er ikke undtaget disse muligheder, men den kompenserende støtte, der gives i forbindelse med en uddannelse, kan være anderledes under udlandsophold. Det kan derfor være vigtigt at undersøge dels mulighederne for at få nødvendig kompensation på den udenlandske uddannelsesinstitution, dels mulighederne for at medtage støtte til kompensation fra den danske uddannelsesinstitution.

Derudover kan der være særlige problemer forbundet med at bruge mulighederne. Hvis personen har brug for kompensation i sit private liv, er det for eksempel afgørende, at den hjælp vil kunne medtages til udlandet. Kommunen træffer afgørelser om muligheden for tage ydelser efter sociallovgivningen med til udlandet.

- På www.european-agency.org kan man læse mere om uddannelsesinitiativer og projekter i EU-landene, der støtter personer med særlige behov.
- På www.heagnet.org kan man finde en guide for tilgængelighed og støttemuligheder for handicappede på videregående uddannelser i andre EU-lande.

Arbejdsmarked & Handicap

Der findes en række forskellige ordninger, som giver mulighed for kompensation til handicappede på arbejdsmarkedet. Ordningerne henvender sig til personer, der allerede er på arbejdsmarkedet, samt til personer der skal på arbejdsmarkedet for første gang. Dette afsnit gennemgår de forskellige ordninger og beskriver, hvem der har ansvaret for at give hjælpen. Hvis der er tale om personer, der ønsker efter- eller videreuddannelse, henvises der også til reglerne om dette på side 15 i hæftet. Reglerne om kompensation findes i bekendtgørelse om kompensation til handicappede i erhverv samt i bekendtgørelse om en aktiv beskæftigelsesindsats, som begge kan ses på www.bm.dk.

Isbryderordningen for handicappede

Formålet med isbryderordningen er at hjælpe nyuddannede personer med handicap ind på arbejdsmarkedet. Mange har ikke fået erhvervserfaring under studiet på grund af deres handicap, og de kan derfor ikke dokumentere, at de har tilstrækkelige forudsætninger for at fungere på en arbejdsplads. Isbryderordningen er en løntilskudsordning, hvor den handicappede person ansættes på normale vilkår, og arbejdsgiveren får et tilskud til den ansattes løn. Dette tilskud kan arbejdsgiveren få i maksimalt et år.

Hvem yder hjælp: Det er arbejdsformidlingen, der bevilger isbryderordningen til personer, der er medlem af en a-kasse. Andre personer kontakter den kommune, hvor de bor.

- På www.ams.dk/handicap/af → *isbryderordning* kan du læse mere om mulighederne med isbryderordningen.

Personlig assistance

Personlig assistance til handicappede i erhverv vil sige, at en personlig assistent udfører praktiske opgaver, som personen med handicap ikke selv kan udføre i forbindelse med arbejdet. De faglige og indholdsmæssige opgaver skal personen med handicap selv kunne udføre. Til personer, der ønsker efter- og videreuddannelse, kan der også ydes personlig assistance, såfremt der ikke ydes specialpædagogisk støtte i form af personlig assistance i henhold til lovgivningen om den pågældende uddannelse. Hvis der er tale om ledige, der deltager i tilbud om vejledning og opkvalificering efter lov om en aktiv beskæftigelsesindsats, er der også mulighed for at få personlig assistance. Tolkebistand til døve og hørehæmmede hører også under denne ordning.

Målgruppen for personlig assistance er: svært ordblinde, personer med syns-, høre- eller bevægelseshandicap samt personer med andre handicap, der gør

arbejdsmarked & handicap

---

det vanskeligt at udføre deres arbejdsfunktion. Den personlige assistent ansættes i samme virksomhed som den handicappede, og arbejdsgiveren får et tilskud til udgifterne, der som hovedregel vil lyde på den fulde lønudgift til en studentermedhjælp. Personlig assistance kan bevilges til ansatte i ordinære stillinger og personer i fleksjob eller førtidspensionister ansat med løntilskud. Handicappede, der er selvstændigt erhvervsdrivende, har også mulighed for at få personlig assistance. Assistenten kan ydes i op til 20 timer ugentligt, såfremt der er tale om personlig assistance til handicappede i forbindelse med udførelse af deres erhverv. Hvis der er tale om efter- og videreuddannelse, kan personlig assistance ydes til handicappede, der er i beskæftigelse, og som i arbejdstiden eller som uden for normal arbejdstid deltager i uddannelse, der er almindelig efter- og videreuddannelse inden for det pågældende erhverv. Tilskuddet kan ydes op til 20 timer pr. uge i gennemsnit pr. kvartal. Tilskud kan gives til undervisningstimer samt til forberedelse. Der kan i særlige tilfælde ydes tilskud op til fuld tid.

Hvem yder hjælp: Det er arbejdsformidlingen, der bevilger personlig assistance til handicappede i erhverv.

- På www.ams.dk/handicap/af → *personlig assistance – arbejdsmæssigt* kan du læse mere om personlig assistance til handicappede i erhverv
- På www.ams.dk/handicap/af → *personlig assistance – efter- og videreuddannelse* kan du læse mere om personlig assistance til handicappede under efter- og videreuddannelse.

Mentorordning

Mentorordningen fungerer ved, at en medarbejder i en virksomhed eller på en uddannelsesinstitution frikøbes til at introducere, vejlede eller oplære en person, der er ansat i et job med løntilskud (dog ikke fleksjob). Personer med handicap, der ansættes i ordinære job, hvor der ikke ydes løntilskud, kan også bruge mentorordningen. Det er et krav, at personen har brug for en oplæring, der ligger ud over, hvad man normalt må forvente af virksomheden eller uddannelsesinstitutionen. Oplæringen foretages af en medarbejder i virksomheden eller en ekstern konsulent. Ud over støtte til lønudgifter til mentoren kan der bevilges tilskud til uddannelse af den person, der påtager sig mentorfunktionen.

Hvem yder hjælp: Det er arbejdsformidlingen, som bevilger mentorordningen til personer, der er medlem af en a-kasse. Andre personer kontakter den kommune, hvor de bor.

Fortrinsadgang

Fortrinsadgang betyder, at handicappede ved ansøgning til ledige stillinger hos offentlige arbejdsgivere har krav på at komme til samtale, hvis de opfylder de formelle uddannelseskrav til stillingen, eller hvis AF har godkendt, at de kan benytte reglerne om fortrinsadgang. Er den handicappede ansøger lige så kvalificeret til stillingen som de øvrige ansøgere, skal virksomheden ansætte vedkommende. Reglerne om fortrinsadgang gælder også ved bevillinger til taxa og studepladser.

Hvem yder hjælp: Arbejdsformidlingen rådgiver om brug af reglerne om fortrinsadgang.

- På www.ams.dk/handicap/af → *fortrinsret* kan du læse mere om fortrinsret for handicappede.

Hjælpe midler og ændringer af arbejdspladsen

Der er mulighed for at få hjælp til særlige arbejdsredskaber, hjælpemidler eller ændringer af arbejdspladsen, der gør en person med handicap i stand til at udføre et arbejde. Både selvstændige, ordinært ansatte og ansatte med løntilskud kan bruge ordningen. Det er et krav, at udgiften ligger ud over, hvad man normalt forventer, at arbejdsgiveren betaler for, at medarbejdere kan fungere på arbejdspladsen.

Hvem yder hjælp: Det er arbejdsformidlingen, der bevilger hjælpen til personer, som er medlem af en a-kasse. Andre personer kontakter den kommune, hvor de bor.

- På www.ams.dk/handicap/af → *hjælpe midler/arbejdspladsindretning* kan du læse mere om tilskud til hjælpemidler og indretning af arbejdspladsen.

Fleksjob

Fleksjob er for personer, hvis arbejdsevne varigt er nedsat med mindst 50%. Et fleksjob er et job med løntilskud, hvor der i ansættelsesvilkårene er mulighed for at tage hensyn til en nedsat arbejdsevne og særlige behov. En persons nedsatte arbejdsevne kan fx medføre, at personen har brug for nedsat arbejdstid, selvom personen modtager løn for fuldtid eller personen har brug for en hvile-

arbejdsmarked & handicap

---

pause midt på dagen. Forudsætningen for at blive ansat i et fleksjob er, at alle forsøg på at opnå beskæftigelse på ordinære vilkår samt revalidering er forsøgt. Arbejdsgiveren udbetaler lønnen og modtager et løntilskud på halvdelen eller to tredjedele af lønnen, afhængigt af hvor meget arbejdsevnen er nedsat. Løntilskuddet kan dog maksimalt være halvdelen eller to tredjedele af den mindste overenskomsttæmæssige timeløn inden for det pågældende fagområde.

Hvem yder hjælp: Personer, der har brug for et fleksjob, skal henvende sig til den kommune, hvor de bor.

- På www.dch.dk/publ/fleksjob kan du læse mere om fleksjob.

Job med løntilskud til førtidspensionister

Job med løntilskud til førtidspensionister er job på særlige vilkår for personer under 65 år, der modtager førtidspension. Indtil 1. juli 2003 blev det kaldt for skånejob med løntilskud. I et sådant job tages der særlige hensyn til den ansattes nedsatte arbejdsevne. Arbejdsgiveren udbetaler lønnen og modtager et løntilskud fra kommunen.

Hvem yder hjælp: Personer, der er førtidspensionister og som ønsker et job med løntilskud, skal henvende sig til den kommune, hvor de bor.

- På www.clh.dk/pjecer/jobmedtilskud kan du læse mere om Job med løntilskud til førtidspensionister.

Beskyttet beskæftigelse

Er en persons arbejdsevne så nedsat, at personen ikke kan ansættes i et ordinært job, i fleksjob eller som førtidspensionist i et job med løntilskud, kan personen blive ansat i beskyttet beskæftigelse, fx på et beskyttet værksted. De fleste ansatte i beskyttet beskæftigelse har førtidspension som det væsentligste forsørgelsesgrundlag. Et tilbud om beskyttet beskæftigelse kan kombineres med andre tilbud, fx om specialundervisning. Både amter og kommuner kan oprette beskyttet beskæftigelse.

Hvem yder hjælp: Personer, der ønsker beskyttet beskæftigelse skal henvende sig til den kommune, hvor de bor.

Frivilligt arbejde

Frivilligt arbejde er en god mulighed for at bibeholde en social kontakt og samtidig bruge sine evner og kompetencer på en fornuftig måde.

- På www.friarb.dk kan du læse mere om frivilligt arbejde og finde jobannoncer.

Job i udlandet

Som handicappet er det vanskeligt at arbejde i udlandet, fordi det ikke er muligt at medtage de forskellige kompensationsordninger. Der er dog mulighed for at have den personlige assistance med til udlandet i forbindelse med en tjenesterejse. Hvis man arbejder i et andet EU land, er der mulighed for at bruge dette lands kompensationsordninger.

Eksempler

Hvordan er det at tage en uddannelse, når man har et handicap? Hvilke kompensationsordninger fungerer, og hvad giver typisk problemer? I de følgende tre historier berører vi forskellige aspekter ved det at have et handicap og samtidig tage uddannelse og have et job. Historierne er tænkt som inspiration til, hvordan et uddannelsesforløb kan foregå, og de skal således gerne give et billede af, hvordan forskellige kompensationsmuligheder bliver brugt.

Cecilie von Hielmcrone – psykolog og ordblind

Som så mange andre måtte jeg kæmpe mig gennem skolesystemet, og havde det ikke været, fordi der var muligheder for at arbejde rundt om min ordblindhed, var jeg nok aldrig blevet psykolog. I folkeskolen fik jeg lært at læse dansk, men jeg har det svært med engelsk og med at skrive dansk.

Da jeg startede på universitetet, kunne jeg læse én side engelsk faglitteratur i timen, før jeg måtte hen og hvile mig. Umiddelbart efter studiestart fik jeg chancen for at opholde mig halvandet år i USA sammen med min mand. Jeg så det straks som en mulighed for at forbedre mit mundtlige engelsk, så jeg bedre ville kunne klare studierne. I USA fandt jeg en computer, som kunne scanne tekster ind, hvorefter de blev læst højt. Jeg betalte selv for computeren og programmerne – nu kan de jo også fås i Danmark, og AF eller kommunen kan betale.

På universitetet opdagede jeg også, at mange regler kan bøjes. Afleveringsfrister til mine skriftlige opgaver blev forlænget, og jeg fik dispensation, så jeg kunne gå til mundtlige eksaminer i stedet for skriftlige. Det var en stor fordel, fordi jeg har meget lettere ved at formulere mig mundtligt. Jeg fik også sekretærbistand både til at scanne materiale ind på computeren og til at skrive for mig. Det var en stor hjælp, for det var altså ikke lige smart, at min far eller mor skulle sidde og rette mine opgaver.

Da jeg var færdig med min uddannelse, tænkte jeg: Nu er jeg færdig – nu vil jeg ikke have problemer med min ordblindhed mere. Men så begyndte problemerne for alvor. Jeg havde tidligere været i praktik på Kognitiv Terapi Center i Århus, og de ville gerne ansætte mig, men hvordan skulle de håndtere det med ordblindheden? De havde ikke ekstra ressourcer til at gå ind og hjælpe mig med det.

Kommunen henviste mig til AF's handicapkonsulent, som bevilgede en isbryderordning. Det vil sige, at AF betalte halvdelen af min løn i seks måneder. Det blev afgørende for mig. Det gav mig ro til at sætte mig ind i arbejdet, hvilket var utroligt vigtigt, for jeg havde jo aldrig arbejdet før. Jeg havde ikke haft tid til overs til at have arbejde ved siden af mine studier – jeg har også to små børn. Efter de seks måneder blev jeg ansat på almindelige vilkår, og det er her, jeg

står i dag. Ud over en personlig assistent, som hjælper mig med det skriftlige arbejde nogle timer om ugen, passer jeg jobbet som enhver anden medarbejder.

Jeg har lært meget af det her. Først og fremmest må jeg opgive at tro, at jeg skal gøre tingene som alle andre. Hvis jeg fx skal skrive alting selv, så kan jeg ikke bruge tiden på det, jeg virkelig brænder for; nemlig at lave terapi. Jeg må finde min egen måde at gøre tingene på – jeg skal bruge tiden på det, der virkelig er vigtigt og på det, jeg er god til.

Daniel Myglegaard – ung med DAMP

Jeg er 16 år gammel og netop færdig med folkeskolens 9. klasse. Efter sommerferien starter jeg på handelsskole.

Jeg har haft DAMP i svær grad siden, jeg var helt lille, men fordi der tidligt blev taget hånd om mig, og jeg blev støttet hele vejen op igennem folkeskolen, har jeg gjort store fremskridt. I dag fylder min DAMP faktisk ikke særlig meget, og jeg føler mig som de fleste andre unge – jeg har valgt den uddannelse som interesserer mig, og jeg tjener mine egne penge ved et fritidsjob som kassemedarbejder i Aldi.

Min entré i skolen var ellers alt andet end rolig. Allerede i børnehaven var der problemer – jeg var vild, uregerlig og hysterisk. Jeg var samtidig aggressiv og kunne være meget voldsom over for de andre børn, hvis de kom for tæt på. I folkeskolen startede jeg i en specialklasse, som kommunen lavede, fordi der var flere elever med DAMP. Lederen i specialklassen var samtidig støttelærer i en normalklasse, og hun tog mig efterhånden mere og mere med over i normalklassen. Det gik så godt, at jeg siden 4. klasse kun har været i normalklassen.

Jeg husker overgangen til normalklassen som en svær tid med faglige problemer og et temperament, der lidt for ofte kogte over. Siden er det dog kun gået fremad, især på grund af nogle engagerede voksne der vidste, hvad jeg havde brug for.

Daniels mor forklarer: „Der har hele skoletiden igennem været tilknyttet to lærere, som har brugt tid på at hjælpe Daniel, og som har taget kurser og læst bøger om DAMP. Lærerne har virkelig forstået, at Daniel ikke var uartig, og de har været gode til at gribe problemerne i opløbet“.

Hjælpelærerne har først og fremmest givet mig opmærksomhed og hjulpet mig med at komme i gang med arbejdet i skolen. Det er vigtigt for mig at have struktur og overblik over hverdagen. Jeg vil gerne vide, hvad der skal ske i løbet af en dag. Det er ikke nødvendigt at skrive alting ned i punktform, bare jeg inde i hovedet har overblik over dagen. En skoledag er på den måde god, fordi den netop er inddelt i et overskueligt skema.

Daniels mor slutter af med at understrege, at de simpelthen har været heldige at have kompetente og engagerede voksne omkring Daniel i hele hans skoletid. Det er dem, der har fået tingene til at virke.

Dennis Toft Sørensen – jurist og døv

Efter en folkeskoletid på døveskole startede jeg på HF i Odense. Jeg gik i en almindelig HF-klasse, hvor der også var to andre døve. Vi deltog i undervisningen med tegnsprogstolke, som vores kommuner deltes om at betale. I tysk og engelsk fik vi døve særskilt undervisning og en særskilt eksamen. Eksamen er normalt mundtlig, men vi fik dispensation til at bruge computere, dvs. eksamen foregik ved, at jeg kommunikerede skriftligt med underviserne og censor, som sad ved en anden computer.

I begyndelse af HF kom der en døvekonsulent og informerede klassen om, hvad det vil sige at være døv. Det var rigtig godt – socialt set – for min tid på HF.

Det var også døvekonsulenten, der vejledte mig omkring uddannelse efter HF. Vejlederen kendte en døv person, der havde læst jura og nu var i arbejde. Det var en stor hjælp for mig at tale med en anden døv, som havde været igennem samme forløb, og som kendte problemerne og deres løsning.

På universitetet havde jeg i princippet også ret til en tegnsprogstolk, men desværre var der mangel på tolke, og jeg fik derfor besked på, at jeg måtte udsætte min uddannelse. Det ville jeg dog ikke, så jeg gik i gang med hjælp fra skrive-tolke. En skrivetolk oversætter det talte ord til skrift. Problemet er imidlertid, at de ikke får nær så meget med som tegnsprogstolke, så det var noget af en kamp at følge med. Heldigvis kunne jeg ofte kopiere mine medstuderendes noter fra timerne. Men ingen tvivl om at tegnsprogstolke havde været en meget bedre løsning for mig.

Socialt set var det lidt sværere på universitetet. Man går til forelæsning på mange forskellige hold og møder hele tiden en masse mennesker. Skal man som handicappet i kontakt med folk, kræver det en helt basal viden om, hvordan man kommunikerer med en hørehæmmet person. Langt de fleste ved intet om dette, og det medfører, at de hellere holder sig helt væk fra den hørehæmmede person. Skal der gang i kommunikationen, kræver det i praksis næsten altid, at det er den hørehæmmede person, der tager initiativet. Jeg var dog ikke selv så aktiv socialt set. Jeg læste sammen med en anden døv, og i pauserne mellem undervisningen var det ikke svært at vælge mellem at kommunikere på tegnsprog eller forsøge at kommunikere via mundaflæsning eller lignende. Jeg synes, det er en fordel at læse sammen med en anden døv, men det kan også skabe en „vi har nok i os selv“ følelse.

eksempler

I studietiden var jeg studentermedhjælper hos ombudsmanden. Jeg benyttede tegnsprogstolke gennem AF's tolkeordning til møder o.l. Socialt set fungerede det fint, fordi folk var meget hensynfulde og vidende om, hvad det ville sige at være hørehandicappet. Det hjalp også, at jeg på første arbejdsdag informerede om betydningen af mit handicap.

Efter studiet har jeg fået job som fuldmægtig i Energiklagenævnet. Jeg bruger tolke til møder, og det fungerer fint. Eneste problem i den forbindelse er, at møder ofte ikke planlægges i god tid, dvs. at man skal bruge tolke med kort varsel, hvilket sjældent lader sig gøre. Ved disse møder uden tolk er jeg ikke ret meget med – fagligt set.

Socialt set fungerer det fint. Klagenævnet er en lille institution, og man lærer hurtigt folk at kende. I forhold til min stilling er det utvivlsomt af betydning for mig, at sagsbehandlingen sker skriftligt. Selvom der findes mange gode hjælpeordninger, og selvom man kan klare det meste ved en ekstra indsats, må man også være realistisk i forhold til sit handicap. Dermed ikke sagt at jeg bliver i denne type arbejde gennem hele min karriere.

Nyttige links

- **www.arf.dk** – Amtsrådsforeningens hjemmeside indeholder en liste over landsdækkende videnscentre på handicapområdet. Listen findes ved at gå ind under *Socialområdet* og derefter *Handicappede*.
- **www.clh.dk** – Center for Ligebehandling af Handicappede har en bred viden om ligebehandling, kompensationslovgivning, arbejdsmarked og uddannelse. Centret har bl.a. lavet pjecen *Det Gode Møde*, der giver gode råd om det at kommunikere med en person, der har et handicap.
- **www.dcf.dk** – Dansk Center for Tilgængelighed arbejder og rådgiver om tilgængelighed og Design for Alle.
- **www.dukh.dk** - Den Uvildige Konsulentordning på Handicapområdet informerer og rådgiver i sager mellem en borger og en myndighed. Formålet er at styrke retssikkerheden for personer med handicap.
- **www.friarb.dk** – Side om frivilligt arbejde. Stor jobdatabase med mulighed for at søge frivilligt arbejde over hele landet inden for 26 forskellige fagområder.
- **www.handicap.dk** – De Samvirkende Invalideorganisationers hjemmeside. Siden rummer meget nyttig viden, bl.a. en handicaphåndbog med oplysninger om forskellige handicap og deres betydning. På siden er der også henvisninger til alle de brugerorganisationer, som hører under DSI, samt en lang række forskellige videnscentre.
- **www.handicap-ingen-hindring.dk** - Information om AF's handicapkompenserende muligheder samt telefon- og adresseliste til AF's handicap-konsulenter
- **www.hmi.dk** – Hjælpeinstituttets hjemmeside indeholder bl.a. en database over hjælpemidler.
- **www.jobnet.dk** – AF's jobdatabase for jobsøgere og arbejdsgivere, oplysninger om bl.a. handicapkompensation, samt ansøgningsblanketter til løntilskud og hjælpemidler.
- **www.su.dk** – Oplysninger om særlige SU-regler for personer med handicap.

- **www.tgu.dk** – På siden kan man søge oplysninger om fysisk tilgængelighed på skoler og uddannelsesinstitutioner landet over.
- **www.tilgaengelighed.emu.dk** – Siden har fokus på og samler viden om uddannelse og handicap. Der er henvisninger til forskellige uddannelser, og man kan læse om fysisk tilgængelighed, hjælpemidler og om det at omgås personer med handicap. Siden er en underside til EMU (Elektronisk Mødested for Undervisningsverdenen).
- **www.ug.dk** – UddannelsesGuiden er undervisningsministeriets portal for uddannelses- og erhvervsvejledning.
- **www.vidar.dk** - Vidar giver et overblik over alle offentlige voksenuddannelser i Danmark, bl.a. med en aktuel kalender for uddannelser og kurser.

Uddannelses- og erhvervsvejledning af personer med handicap

Dette hæfte giver uddannelses- og erhvervsvejledere et hurtigt og solidt overblik over, hvordan man bedst muligt vejleder og hjælper personer, som har et handicap.

Hæftet fokuserer på, hvilke kompensationsordninger personer med handicap kan bruge i forbindelse med uddannelse og job. Første afsnit giver en generel introduktion til vejledning af personer med handicap, handicapbegrebet og til principperne omkring kompensation og hjælpemidler.

Hæftes to hovedafsnit handler om vejledning i forbindelse med henholdsvis uddannelse og arbejdsmarked. Uddannelsesafsnittet giver et overordnet overblik over, hvilke regler og ordninger der findes inden for forskellige uddannelsesretninger, og afsnittet om arbejdsmarked handler om løntilskudsordninger og muligheder for kompensation på arbejdspladsen.

Oplysningerne i hæftet er hele vejen igennem suppleret med nyttige henvisninger til foreninger, myndigheder og andre instanser, som kan give uddybende informationer.